

Domoznanstvo novomeškega sreza in narodoslovje sreza Novo mesto (dr. Alojz Turk)

Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu hrani obsežno rokopisno zapuščino nekdanjega gimnazijskega profesorja dr. Alojza Turka. Med tem gradivom se nahajata tudi dve drobni beležnici z naslovoma: Domoznanstvo novomeškega sreza 1933¹ in Narodoslovje sreza Novo mesto.²

Preden pa spregovorimo o vsebini teh dveh beležk je prav, da povemo tudi nekaj osnovnih podatkov o njunem avtorju ali bolje uredniku dr. Alojzu Turku.

Rodil se je v Verdunu pri Stopičah na Dolenjskem leta 1893. Študiral je na Dunaju in v Zagrebu: slavistiko, germanistiko in klasično filologijo. Doktorski naslov je dosegel leta 1929 z disertacijo o Janezu Trdini, v kateri je obdelal Trdinovo novomeško obdobje. S preučevanjem Trdine pa se je ukvarjal do svoje smrti. Kot profesor je služboval na Ptuj, v Gospiću, v Mariboru in najdlje na gimnaziji v Novem mestu, kjer je leta 1944 tudi umrl.³

Omeniti moramo tudi, da je bil profesor Turk tudi eden prvih in najbolj zagnanih zbiralcev predmetov in drugega gradiva za bodoči pokrajinski muzej v Novem mestu, hkrati pa pobudnik za ustanovitev Muzejskega društva v Novem mestu leta 1939.⁴

Najprej se ustavimo pri zvezku z naslovom Domoznanstvo novomeškega sreza. Beležka ima 63 z roko popisanih strani. Na prvi strani ima na samem začetku oznako Vprašalna pola 28/1231 No IV ? in št. 176-20/1 33. Temu sledi naslednjih 12 tem oziroma vprašanj:

1. LEGA: nadmorska višina, hribovitost, vode, obdelana zemlja, gozdovi, naselbine i. e.
2. KLIMA: ostre zime, vroča poletja, elem. nezgode, vpliv na pridelke, živinoreja in prebivalstvo.
3. SESTAV TAL: kamenine, rude, jame, gorski vrelci, ponikalnice, izkoriščanje vode.
4. ZGODOVINSKI RAZVOJ: prazgod., keltski grobovi, Rimljani (ostanki, izkopanine), Turki, postanek naselbine, prvotni prebivalci, pravljice o bližnjih gradovih, razvalinah, cerkvah, slogi cerkva, gradov, znamenj, okraski na stavbah, obleki, orodju, pohištvu, panjih itd.
5. GOSPODARSKI RAZVOJ: zemeljska površina po kulturah, žitarice, sadno drevje, katere živali so nekoč živele v kraju, ali so katere izumrle (domače, divje, stalne ptice, selilke, škodljivci vobče), lovstvo, ribarstvo. Poleg tega, kako človek izrablja živali za delo, živež, obrt, kupčijo, industrijo. (Kako v minulih časih, kako sedaj?)
6. PROMETNA SREDSTVA: pota, kažipota, ceste, železnice, avtobusni promet, zrakoplovstvo (obrt, trgovina, industrija)
7. UPRAVNE RAZMERE: vasi, občine, šol, župnij in slično
8. PREBIVALSTVO: narodnost, vera, poklic

9. ZDRAVSTVENE IN SOCIALNE RAZMERE –

10. LJUDSKA PREHRANA IN OBLEKA: –

11. PROSVETA: šolske razmere, telesni in duševni razvoj dece, naklonjenost ljudstva do šole, prosvetne naprave, društva, ustanove, slovstvo, umetnost, velmožje.

12. NARODOSLOVJE: ljudska govorica, glasovne posebnosti (narečja), posebna krajevna imena za razne predmete, bajke, pravljice, narodne pesmi, reki, pregovori, uganke, vraže, narodne burke in šale, vremenske in druge prerokbe, ljudska medicina itd.

Sledijo podatki, zbrani po krajih, ki so razvrščeni po abecednem redu. Opisi po krajih se končajo na strani 54, kjer je tudi podpis dr. Alojza Turka in datum 9/8 36. Nato sledijo še izvleček iz H. G. Hoffovega Historisch-statistisch-topographische Gemählde vom Herzogthume Krain..., zapisi treh ljudskih pesmi in še nekaj drugih zabeležk.

Zajeti so naslednji kraji, pri nekaterih so zraven v oklepaju ali brez navedena imena: Ajdovec (Arzenšek Adolf), Ambrus (Zajc Angela), Bela cerkev (Coljar L.), Birčna vas (Grudnik Fran), Brusnice (Marinč Martin), Čatež, Črmošnjice (Šerbec Josip), Dobrnič(e) (Perpar Pavla), Dolž (Lavrič Marija), Dvor (Ciril Dequal), Gabrje, Globodol (Gabrijela Besednjak), Hinje (Pavle Japelj), Dol. Karteljevo (Erker), Korinj, Laze (Osvalt-Ogrizek Matilda), Št. Lovrenc, Mirna, Mirna peč, Dol. Nemška vas, Novo mesto, Orehovica, Št. Peter (Ivan Kržišnik 7/4 32), Podgrad, Poljane, Prečna (Jože Zupančič), Sela pri Hinjah, Sela pri Šumberku (Ozimek-Tavželj Avrelija 4/4 32), Smuka, Soteska, Stopiče (Erker Franc 28/2 33), Gor. Sušice, Šmihel pri Novem mestu, Šmihel pri Žužemberku, Štale, Toplice, Trebnje, Valta vas, Zagradec, Žužemberk, Žvirče.

Prav imena ob posameznih krajih so nam dala že na začetku misliti, da so to imena zbiralcev gradiva za posamezne kraje, ki ga je nato profesor Turk uredil v celoto. Poskušali smo ugotoviti, kaj so bili avtorji tekstov. Vprašali smo nekaj informatorjev,⁵ za katere smo menili, da bi utegnili poznati te ljudi. Po njihovih zagotovilih so bili to učitelji in šolski upravitelji na osnovnih šolah. Ustne informacije smo potem potrdili še s pregledom ohranjenih Službenih listov Kraljevine SHS⁶ za okraj Novo mesto in Poročil krajevnih šolskih odborov,⁷ ki jih hrani Enota zgodovinskega arhiva za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu.

Ob pregledovanju beležnic se nam je vseskozi vrivalo tudi vprašanje, kdo je avtor same vprašalnice in s kakšnim namenom jo je pošiljal po šolah. Prva misel je bila, da je anketo poslala dravska banovina zaradi zbiranja podatkov za bodoči krajevni leksikon.⁸ Vendar nam je primerjava tekstov pokazala, da to ne drži. Kraji v »Domožnanstvu« namreč niso urejeni po občinah sreza Novo mesto kot v Krajevnem leksikonu dravske banovine, ampak po krajih, kjer so delovale državne osnovne šole, ki so spadale pod Okrajni šolski svet s sedežem v Novem mestu. Tudi teksti sami si niso podobni.

Profesor Turk navaja vprašalne pole z datumi 28/12 1931 in 20/1 1933, v Predgovoru Krajevnega leksikona pa je naveden podatek, da so z delom za leksikon začeli jeseni leta 1933, torej kasneje kot pa so datirane naše vprašalnice. Dr. Alojz Turk tudi ni nikjer omenjen kot strokovni sodelavec pri leksikonu.

Skušali smo navezati tudi stike z omenjenimi učitelji, vendar se je izkazalo, da je večina že pokojnih. S pomočjo profesorja Janka Jarca, nekdanjega ravnatelja Dolenjskega muzeja, nam je uspelo priti do Pavle Perpar poročene Lazar,⁹ ki danes živi v Ljubljani, takrat pa je bila učiteljica v Dobrniču in je za ta kraj tudi posredovala podatke. Spomnila se je, da je nekakšna okrožnica prišla na šolo z okraja v Novem mestu, verjetno je bil s tem mišljen nekdanji Okrajni šolski svet (morda pa tudi Okrajno glavarstvo). Podrobnosti se ni več spomnila, saj je od takrat preteklo že skoraj šestdeset let.

Glede na podatke, ki nam jih je povedala Pavla Perpar-Lazar, smo se napotili v Enoto zgodovinskega arhiva v Novem mestu, da bi poiskali originalno okrožnico ali anketo. Na žalost je nismo uspeli najti. Natančno smo pregledali še ostalo Turkovo zapuščino v novomeški študijski knjižnici, toda tudi tam nismo našli nikakršne vprašalne pole niti pismene korespondence z navedenimi učitelji.

Ker se je Alojz Turk ob svojem osnovnem šolskem delu veliko ukvarjal tudi z zbiranjem gradiva in predmetov za bodoči novomeški muzej, in kot smo videli v njegovi rokopisni zapuščini, je tudi sam zbiral narodopisno dediščino, zlasti s področja ljudskega slovstva in poezije,¹⁰ bi z nekaj drznosti lahko postavili domnevo, da je bil on sam pobudnik ankete. Morda je imel v mislih tudi izdajo knjižice, podobne kot je Mrkunova Etnografija velikolaškega okraja,¹¹ pa mu je to preprečila prezgodnja smrt. Takšno misel nam je namreč vzbudil izpis iz te publikacije na koncu druge beležke. Ker pa za takšno trditev nimamo nobenega drugega oprijemljivega dokaza, mora ostati le hipoteza.

Še nekaj osnovnih podatkov o drugi beležnici z naslovom Narodopisje sreza Novo mesto. Prav tako je urejena po abecednem in krajevnem principu. Ima 47 popisanih strani. Vsebinsko zajema nekako dvanajsto točko vprašalnice v »Domoznanstvu«. Zapisane so predvsem bajke, pripovedke, pravljice, legende, šale, ljudske pesmi, pregovori (posebej še vremenski pregovori), uganke, vraže, ljudska medicina in sem in tja tudi kakšna šega. Kraji, ki jim sledi tudi zbrano gradivo, so naslednji: Ambrus, Birčna vas, Brusnice, Črmošnjice, Dobrnič, Dolž, Gabrje, Globodol, Hinje, Dolenje Karteljevo, Laze, Šentlovrenc, Mirna, Novo mesto, Orehovica, Šmihel pri Novem mestu, Toplice, Trebnje, Zagradec, Žužemberk.

Pri krajih Ajdovec, Bela cerkev, Čatež, Dvor, Korinj, Mirna peč, Dolnja Nemška vas, Otočec, Podgrad, Poljane, Sela pri Hinjah, Sela pri Šumberku, Smuka, Soteska, Stopiče, Gorenje Sušice, Šmihel pri Žužemberku, Štale, Vavta vas, Žvirče pa navaja samo opombe: glej oviti zvezek O ali glej oviti zvezek! ali glej drug(i) zvezek! Opombe se seveda nanašajo na zvezek »Domoznanstvo«, ker je gradivo upoštevano že tam in zato menimo, da obe beležnici predstavljata celoto. Tudi v tem zvezku je za zadnjim krajem datum 9/8 36 in podpis dr. Alojz Turk. Na naslednjih straneh od 44 do 47 so potem še naslovi nekaterih seminarskih vaj oziroma nalog dijakov realne gimnazije v Novem mestu že iz let 1941/42 in pa že prej omenjeni izvleček iz Mrkunove Etnografije velikolaškega okraja. Pri krajih v »Narodoslovju« ni nobenih imen učiteljev, vendar si upamo trditi, da so oni posredovali gradivo tudi za ta zvezek.

Vsebina obeh zvezkov je zanimiva za različne družboslovne vede. Za 181

arheologe na primer podatki o najdiščih, najdbah in izkopavanjih ter ljudsko izročilo, ki je povezano z arheološkimi lokalitetami. Za geografе – številni podatki o jamah, vodah ipd., za zgodovinarje podatki o cerkveni in upravni zgodovini in zgodovini šolstva. Umetnostnim zgodovinarjem bi bili zanimivi opisi cerkva in njihove opreme ter kapelic, etnologom in slavistom pa narečja, ljudsko slovstvo in poezija ter ostalo ustno izročilo, ljudska medicina, vraže, drobci o noši, prehrani in šegah.

Količina gradiva ob posameznih krajih je v obeh beležnicah zelo nesorazmerna. Opisi in podatki pri nekaterih obsegajo po več strani, pri drugih le nekaj vrstic. Čeprav so tako neenakomerni, pa vendarle vsi kažejo na določeno poznavanje domačega kraja in bližnje okolice. Glede na vrste podatkov lahko sklepamo, da so učitelji za »Domoznanstvo« črpali podatke tudi iz šolskih in župnijskih kronik, velikokrat citirajo Valvasorja. Seveda so si morali pomagati tudi z lastnim opazovanjem. Za »Narodoslovje« so morali najbrž zbrati in zapisati gradivo na terenu kar sami. To lahko sklepamo tudi iz naslednjih opomb v tekstih: »tudi povesti, pravlјice, pregovori in drugo narodno blago bi se našlo, vendar je za to sedaj med šolskim letom premalo časa«,¹² ali pa: »Med našim ljudstvom je raztresenega še ogromno narodnega blaga. Za zbiranje pa je treba daljšega časa, tudi se mora dobro organizirati.«,¹³ in: »Med starejšimi so še zelo razširjene bajke. Mladina se z bajko samo kratkočasi. Trdina je svoje »Bajke in povesti o Gorjancih« nabiral med tukajšnjim ljudstvom. Starejši ljudje se Trdine še dobro spominjajo. Radi govore o gospodu s kosmatim psičkom in z rdečo svileno ruto za vratom.«

Preseneča nas velika količina ohranjenega ljudskega izročila med Dolenjci v tridesetih letih tega stoletja. Še bolj pa zakoreninjenost vraževerja in vere v nadnaravne moči. Citiramo: »Praznoverja še polno, največ o coprnicah, ki se vidijo, ko gredo na Klek.«,¹³ in: »Ljudje so jako lahkoverni in še vedno verujejo v strahove, coprniје, vraže in prerokbe.«,¹⁶ in še: »Popolnoma se te vraže ne bodo najbrže nikoli iztrebile. Če ljudje vanje ne bodo več verjeli, bo pa ostal spomin nanje in izročilo. Saj jih ljudje radi pripovedujejo – in tudi tisti, ki ne verujejo več vanje, poskušajo za šalo različne stvari. Morda se bo našel še drugi Trdina, ki bo to blago zbral, da se bo ohranilo v knjigi, kakor so nam ohranjene bajke in povesti.«¹⁷

Po množini gradiva daleč najbolj izstopajo Brusnice v obeh zvezkih. Po vsebini pa je nekaj posebnega Št. Peter, to je današnji Otočec, kjer se avtor Ivan Kržišnik spusti v atropološke opise prebivalcev. Deli jih na dolince in gorjance. Enim in drugim pripisuje tudi različne telesne konstitucije in značajske poteze.

Posamezne opazke o karakternih potezah prebivalcev najdemo še pri nekaterih krajih na primer pri Čatežu: »Ljudstvo je precej šegavo in (živahno), se rado razveseljuje ob prepevanju narodnih pesmi. Posebno živahno je vrvenje ob dobrih letinah, kadar 'pridelajo' boljšo kapljico, kadar pa v slabejših letih le 'Bog da' pičel in kisel pridelek, mine trgatev brez potic in veselja.«¹⁸ Pri Dolžu: »... Podgorci se kaj radi pokažejo kot popolni ljudje in si zato ne dovolijo ničesar, kar bi žalilo njihov 'jaz'«. Pri Stopičah: »Šegava narava, ljubi smeh in dovtipi. Na svatbah bi zbiralec narodnih burk našel dovolj gradiva.«²⁰

Na tem mestu žal ni dovolj prostora, da bi v celoti predstavili dragoceno gradivo, ki ga skrivata obe beležnici v rokopisni obliki. To pravzaprav niti ni bil naš namen, želeli pa smo nanj opozoriti. Prav pa bi bilo, da bi se v prihodnosti to gradivo s primerno spremno besedo oziroma s strokovnimi komentarji objavilo. Saj vsaj v etnološkem pogledu prinaša prispevek k poznavanju krajevnih razmer na Dolenjskem v prvi tretjini našega stoletja.

OPOMBE:

- ¹ Domožnanstvo novomeškega sreza 1933 se hrani v Študijski knjižnici Mirana Jarca pod signaturo: Ms 1, Beležnice 2, zv. št. 2 (Ms 1/II št. 2.)
- ² Narodoslovje sreza Novo mesto pa pod signaturo Ms 1, Beležnice 2, zv. št. 3 (Ms 1/II št. 3)
- ³ Podatke smo povzeli po: Slovenski biografski leksikon, 13. zvezek, Ljubljana 1982, 239–240.
- ⁴ Janko Jarc, Ob petnajsti obletnici otvoritve Dolenjskega muzeja, Dolenjski razgledi 1, 1968, 3–4.
- ⁵ Neli Koštial, Koštialova 1, Janko Jarc, Trdinova 25, Marija in Amalija Gunde, Glavni trg 1. Vsi so iz Novega mesta.
- ⁶ Fond Okrajno glavarstvo Novo mesto, Službenički listi KSHS
- ⁷ Fond Okrajno glavarstvo Novo mesto, fasc. 35, Proračun osnovnih šol in krajevnih šolskih odborov 1933.
- ⁸ Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937.
- ⁹ Pavla Perpar Lazar, Dolenjska 62, Ljubljana.
- ¹⁰ Med drugim je tudi beležnica z naslovom Narodno blago pod signaturo Ms 1/VIII št. 26
- ¹¹ Mrkun Anton, Etnografija velikolaškega okraja, 1. zvezek 1943–XXI
- ¹² Narodoslovje, Dvor, str. 23
- ¹³ Narodoslovje, Zagradec, str. 42
- ¹⁴ Narodoslovje, Dolž, str. 20
- ¹⁵ Narodoslovje, Dobrnič, str. 18
- ¹⁶ Domožnanstvo, Sela pri Šumberku, str. 42
- ¹⁷ Domožnanstvo, Stopiče, str. 45
- ¹⁸ Domožnanstvo, Čatež, str. 15
- ¹⁹ Narodoslovje, Dolž, str. 19
- ²⁰ Domožnanstvo, Stopiče, str. 44